Yeni Dönemde İran’ın Güney Kafkasya Politikası: Yeni fırsatlar mı, yeni çıkmazlar mı?

İran’ın Güney Kafkasya politikasının temelinde ciddi tarihsel etkenler bulunsa da günümüzde bu politikayı şekillendiren temel etkenler daha çok Soğuk Savaş sonrasındaki ortam ve gelişmelerle ilişkilidir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması küresel sistemde belirsizlikler, devletler için ise fırsatlar ve riskler ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde uluslararası mücadelenin yoğunlaştığı alanlardan birisi olan Güney Kafkasya bölgesi de İran tarafından bir yandan fırsat (yayılma) bir yandan da risk alanı olarak değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş sonrasından 44 günlük savaşa kadar

Soğuk Savaş’ın hemen sonrasında İran Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı güney Gürcistan bağlamında etnik ve dinsel (mezhepsel) etkenleri kullanarak, Ermenistan bağlamında ise bu ülkenin sıkışmışlık durumunu kullanarak başarılı sonuçlar elde edebileceğini düşünmüş, bu çerçevede bölgeyi fırsat alanı olarak görmüştür.

İran Güney Kafkasya’daki Müslüman nüfusun kendi etkisinde kalması için özel çalışmalar yapmış, özellikle Azerbaycan’da ve kısmen de Gürcistan’da mezhep etkenini kullanmış, dernekler ve hatta siyasal partiler oluşturmuş ya da mevcut olanları kullanmak üzere desteklemiştir. Bölgedeki Müslüman nüfusun sadece dini konularda değil, genel olarak İran’ın “değerler sistemine” bağlı olmasını, İran’ın bölgesel politikalarını ve genel olarak dış politikası savunmalarını, hatta kendi ülkelerindeki gelişmelere ilişkin olarak da İran’ın tutumunu desteklemelerini sağlamaya çalışmış ve bunda bir ölçüde başarılı olmuştur.

İran aynı zamanda Güney Kafkasya'nın kendi ürünleri için yeni bir pazar teşkil edeceğine ve bu yolla bölge üzerinde ekonomik bir araca sahip olabileceğine inanmıştır. İran bu bölgeyi Karadeniz ve Rusya ile bağlantı sağlamak açısından da önemli görmüştür. Her üç Güney Kafkasya ülkesiyle bu doğrultuda projeler gerçekleştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan ile demiryolu ve Hidroelektrik santral projelerinde, ayrıca doğalgaza ilişkin iş birliği yapmıştır.

İran Ermenistan'a yatırım yaparak bu ülkenin yabancı sermaye sıkıntısının, enerji satarak enerji sorunlarının, dünyaya çıkmasına olanak sağlayarak kuşatılmışlık sıkıntısının azalmasına katkı yapmıştır.

> *İran zaman zaman Rusya ile sıkıntılar yaşayan Gürcistan'ın enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı yapmaya çalışmıştır. İran'ın bu politikayla hem Gürcistan üzerinde Azerbaycan etkisini sınırlandırmayı hem de daha çok Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz'e çıkışı amaçladığı düşünülmüştür.*

İran Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgenin aynı zamanda çeşitli açılardan "risk kaynağı" olduğuna da inanmıştır. Şöyle ki, İran, diğer güçlerin (özellikle ABD ve İsrail'in, ama aynı zamanda diğer bazı güçlerin) kendisini Güney Kafkasya üzerinden kuşatmak isteyeceğine ya da bu bölge üzerinden kendisine yönelik hamleler yapacağına inanmıştır. Bu konuda sürekli olarak iddialarda bulunmuş, bölgedeki yeni bağımsız devletler üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır.

İran bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güçlenmesi durumunda, bunun kendi sınırları içerisindeki Azerbaycan Türkleri üzerinde yapabileceği "olumsuz" etkiden ve "birleşik Azerbaycan" düşüncesinden rahatsız olmuştur.

Bölgedeki enerji kaynaklarının özellikle Batılı şirketler tarafından işletilmesine ve bu kaynakların uluslararası piyasalara taşınmasına mümkün kadar engel olmaya çalışmıştır.

İran özellikle Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde Azerbaycan'ın söylemlerini ve politikalarını (aslında varlığını da) önemli ölçüde tehdit olarak görmüş, Ermenistan'la yakınlaşma ve her konuda anlaşma sağlama politikasına ağırlık vermiştir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinin Elçibey dönemine oranla daha da gelişeceğine ilişkin yoğun beklentiler bulunmasına rağmen bu dönemde de ikili ilişkilerde krizler yaşanmıştır. Hatta bu dönemde İran Azerbaycan içerisinde bazı aydınlara ve üst düzey politikacılara yönelik terör saldırılarının kaynağı olmuştur (en azından mahkeme kararlarına göre). 2001 Temmuz ayında ise Azerbaycan'ın deniz ve hava sahasını ihlal ederek tehdit etmeye çalışmış, Türkiye'nin de devreye girerek Azerbaycan'a açık şekilde destek vermesi sonrasında süreç sorunsuz tamamlanmıştır.

Mevcut Devlet Başkanı İlham Aliyev'in döneminde genel anlamda Haydar Aliyev dönemindeki dengeli dış politika sürdürüldüğü için Azerbaycan'ın İran politikası da Haydar Aliyev dönemindekine benzer çizgiye sahip olmuştur. Ama bu dönemde de ikili ilişkiler zaman zaman kopma noktasına varacak kadar gerginleşmiştir.

> *İşin ilginç yanı İran ABD ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu ileri sürerek sürekli olarak Azerbaycan'a tepki göstermeye ve Azerbaycan üzerinde baskı kurmaya çalışsa da genelde Batı (özellikle de ABD) ile daha sıkı ilişkiler içerisinde olan Gürcistan ve Ermenistan'a bu tarz bir tepki göstermemiştir.*

Yine de Azerbaycan'ın topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmasıyla sonuçlanan 44 Günlük Savaşa kadar Güney Kafkasya politikasını belirli bir dengede götürdüğünü ifade etmek mümkündür.

44 günlük savaş sonrasında Kafkasya'da yeni dengeler

Fakat Ermenistan'ın işgalci tutumunu ve provokatif saldırılarını sürdürmesi üzerine 27 Eylül

2020'de Azerbaycan'ın başlattığı karşı operasyon süresince ve sonrasında İran "ilginç" davranışlar sergilemiştir.

Ermenistan yıllarca Azerbaycan-İran sınırlarının bir kısmını işgal altında tutarken, hatta 27 Eylül'den sonra kendi sınırları boyunca çatışmalar sürerken herhangi bir adım atmaya gerek duymayan İran, Azerbaycan işgali sona erdirme ve toprak bütünlüğünü sağlama çabalarında başarıya ulaşmak üzereyken Azerbaycan sınırlarına yoğun şekilde askeri güç kaydırmıştır. Bunula yetinmeyerek Azerbaycan sınırında askeri tatbikatlara başlaması, özel olarak Aras nehrinin kuzeyine geçme tatbikatlarının yapılması İran'ın Azerbaycan'ın kazandığı askeri başarıdan rahatsız olduğu ve Azerbaycan'ı sorunu çözme konusunda tam başarıya ulaşmaktan vazgeçirmeye çalıştığı şeklinde algılanmıştır.

> *İran yetkilileri Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 10 Aralık 2020'de Bakü'de okuduğu bir şiire gösterdikleri tepkiyi Ermenistan'ın Hocalı'da gerçekleştirdiği soykırıma, Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdikleri diğer katliamlara göstermemiştir.*

İran Azerbaycan ve Türkiye'nin büyük önem verdiği, aslında tüm bölge ülkelerinin yararına olacak, bölgenin barış ve iş birliği coğrafyasına dönüşmesine neden olacak Zengezur koridoruna açıkça karşı çıkmış, İran yetkilileri neredeyse buna izin vermeyeceklerini ima eden resmi açıklamalar yapmış, İran Zengezur koridorun geçmesinin planlandığı bölgede henüz tamamlanmamış bir binada acelece konsolosluk açmıştır.

Azerbaycan toprakları Ermenistan'ın işgali altındayken bu konuda açık görüş ortaya koymayan İran Azerbaycan toprak bütünlüğünü tam sağladıktan sonra, bazı Batılı ülkelerin Azerbaycan'ın guya Ermenistan topraklarına saldırmaya hazırlandığını iddia ederken, bu görüşlere katılarak Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün yanında olduğunu vurgulamıştır.

27 Ocak 2023'te Tahran'daki Azerbaycan Büyükelçiliğine yönelik terör saldırı sırasında Büyükelçiliği korumakla görevli İran güvenlik kuvvetlerinin seyirci gibi olayları sadece izlemesi, yaklaşık 1 saat süren saldırı sırasında İran güvenlik güçlerinin hiçbir müdahalede bulunmaması cevap arayan ciddi sorulara neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere terör saldırısında Azerbaycan vatandaşı 1 güvenlik amiri hayatını kaybetmiş, Azerbaycan vatandaşı 2 güvenlik görevlisi yaralanmıştı.

> *28 Mart 2023'te bu kez Bakü'de, konuşmaları İran'ı sürekli olarak "rahatsız eden" Azerbaycan milletvekili Fazıl Mustafa'ya yönelik terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. Fazıl Mustafa bu saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur. Olay sonrasında İran ile bağlantılı olan saldırganlar gözaltına alınmıştır.*

Bunların öncesinde ve sonrasında İran uzun süre boyunca Azerbaycan'a yönelik saldırgan resmi söylemini sürdürmüştür. Azerbaycan ise İran'ın adımlarına zaman zaman sert tepki gösterse de provokasyonlara kapılmamıştır.

İran'ın resmi dış politika ilkeleri açısından bakıldığında yeni dönemde Azerbaycan ile tırmandırmaya çalıştığı gerginlik çok anlamlı gözükmemektedir. Çünkü bu dönemde İran'ın kendi ilan ettiği ilkeleri gereğince, Müslüman nüfusun büyük yoğunluğu oluşturduğu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlamasından memnuniyet, Ermenistan'ın Batı'ya daha yoğun bir biçimde yakınlaşmaya çalışmasından ve sürekli olarak bölgeye yeni Batılı heyetler davet etmesinden ise rahatsızlık duyması gerekirdi. Ayrıca İran'la sorunlu olan bazı Batılı ülkeler yeni dönemde açıkça uluslararası hukuka aykırı tutum sergiledikleri için Azerbaycan'ın da bu ülkelerle ilişkilerinde sorunlar yaşanmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye İran'ı da kapsayacak ve diğer güçleri dışarıda bırakacak 3+3 (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + İran, Rusya, Türkiye) bölgesel iş birliği formatını ileri sürmüş, Azerbaycan-İran-Rusya, Azerbaycan-Türkiye-İran formatlarında iş birliğinin gelişmesi içinde elinden geleni

yapmaktadır. Tüm bunlara rağmen İran'ın Ermenistan ile ilişkilerini sürekli derinleştirerek Azerbaycan ile ilişkilerde fırsat buldukça gerginlik yaratma stratejisini izlemesi muhtemelen 44 Günlük Savaş sonrasındaki koşulların yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

İran 44 Günlük Savaşın sonuçlarını ve sonraki süreci yanlış bir biçimde tehdit (risk) merkezli değerlendirerek aşırı tepkiler vermeye çalışmaktadır. Halbuki İran'ın bu aşamada Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgesel iş birliğini ve bölge ülkelerinin genel çıkarlarını ön planda tutan dış politika çizgisini doğru değerlendirmesi, bölgedeki yeni koşulların yarattığı fırsatlara odaklanması daha yararlı olacaktır. İster ikili ister üçlü isterse de diğer formatlarda iş birliklerinin geliştirilmesi tüm tarafların yararına olacak, dış güçlerin bölgede çıkarmaya çalıştıkları karışıklıkların da önlenmesine fırsat sağlayacaktır.

Mənbə: Fokus+